

Іван Гаврилюк

**ANUSIK Z. STUDIA I SZKICE STAROPOLSKIE. –
ŁÓDŹ: WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO, 2011. – 774 S.**

В 2011 році світ побачила нова книга Збігнева Анусіка – відомого польсько-го історика, професора, декана філософсько-історичного факультету університету в Лодзі. За свідченням самого автора, ідея підготувати видання народилася в 2010 році, в 25-ту річницю опублікування його першої статті, присвяченої «часам старопольським»¹. Книга є збіркою раніше опублікованих «студій і замальовок» Анусіка, які він вважає за «найважливіші та найрепрезентативніші для свого способу дослідження минувшини» (с. 7). Серед вісімнадцяти позицій маємо сім статей, одне видання джерела, шість «рецензійних статей» та чотири рецензії (останні дві позиції можна сміливо об'єднати, адже принципової різниці між ними немає). Автор наголошує на тому, що представлені матеріали є не звичайними передруками, а переосмисленою або ж навіть кардинально зміненою версією старих текстів. Перед нами плід багаторічної праці вченого, в центрі уваги якого перебувають еліти Речі Посполитої XVI-XVII ст. Видання доповнене іменним покажчиком, мапами та ілюстраціями, які повинні «полегшити користування цією працею та зробити читання приємнішим» (с. 10).

Книга Збігнева Анусіка є великою за обсягом та об'ємом інформації. Презентовані тексти свідчать про добре знання джерел й ерудованість автора, який намагається висвітлити маловідомі сторінки ранньомодерної історії Речі Посполитої у такий спосіб, аби із ними міг ознайомитися пересічний читач. Автор сподівається, що «люди, зацікавлені старопольською епохою, знайдуть в цій публікації оригінальні й цікаві матеріали» (с. 10). У той же час, чималий обсяг видання (понад сімсот сторінок) і переобтяженість статей цифрами, датами та прізвищами викликають сумнів у тому, чи вдалося Анусіку досягти заявленої мети. Також не додає зручності у читанні принцип побудови збірника. Матеріали у ньому подані не за тематикою, а за хронологією написання, що пояснюється необхідністю представити еволюцію в баченні автором описуваних подій та історичних постатей, «повторним аналізом використаних джерел і опрацюванням новітньої літератури» (с. 10).

¹ *Anusik Z. Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1985. – Т. 76, zes. 2, s. 233-253.* За словами автора, «старопольським часам» присвячено 20 % його наукового доробку (с. 6).

Незважаючи на ці зауваги, книга Збігнева Анусіка є виданням непере-сичним. Для вітчизняних істориків вміщені тут дослідження і рецензії є особливо цінними з огляду на те, що більша частина матеріалів пов'язана з українською тематикою. Автор ще з 1980-х вивчає біографії і маєткове господарство представників руських аристократичних родин (зокрема, Острозьких і Заславських), тоді як у нашій історіографії інтерес до еліт з'явився відносно нещодавно. Закінчивши на цьому загальний огляд книги, звернімо увагу на конкретні дослідження, що до неї потрапили.

1. Брацлавська шляхта в 1629 р.

У статті представлено структуру поземельної власності у Брацлавському воеводстві першої третини XVII ст. Основним джерелом інформації для автора став подимний реєстр 1629 р., опублікований Александром Яблоновським ще наприкінці XIX ст.² В основу розрахунків З. Анусік поклав кількість димів і підданих, що в них проживали (з розрахунку 6 осіб на дим), та стратифікацію шляхти (магнати, середня і дрібна шляхта). В результаті аналізу побору історик прийшов до цікавих висновків. Так, понад 80 % всіх селянських і міщанських господарств воеводства належало шістнадцятьом магнатським родам, дев'ять з яких мали руське і сім польське походження. Найбільшими землевласниками серед них були: кн. Єжи Збараський (19.283 дими), кн. Владислав-Домінік Заславський (8.582 дими), Адам Калиновський (5014 димів), кн. Стефан Четвертинський (3.519 димів), Гальшка зі Струсів Калиновська (2.935 димів), кн. Кароль Корецький (2.443 дими), Катерина з Острозьких Замойська (2.419 димів), Томаш Замойський (2.198 димів) (с. 34).

Аналіз реєстру дозволяє стверджувати, що за шістдесят років від моменту укладання Люблінської унії лише 15,63 % землевласників на Брацлавщині були «поляками і католиками» (с. 55-56). На думку автора, отримані дані дозволяють переглянути тезу про експансію на землі Брацлавського воеводства польської магнатерії, яка насправді з'явилася тут пізніше в період т.зв. «золотого спокою» (1638-1648). Загалом, перед нами дуже інформативне, ґрунтовне дослідження. До його недоліків слід віднести недосконалий принцип подачі і оформлення матеріалу. Десятки імен землевласників і стільки ж назв населених пунктів, котрі можна було би вписати в таблиці, історик чомусь вирішив навести в основному тексті роботи.

2. Збігнев Оссолінський та його щоденник

Стаття, задумана як рецензія на публікацію Юзефом Длугошем щоденника сандомирського воеводи Збігнева Оссолінського (1555-1623)³, стала

² Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894. – Т. 20. – S. 130-143.

³ Zbigniew Ossoliński. Pamiętnik / Opracował i wstępem poprzedził Józef Długosz. – Warszawa, 1983.

своєрідним авторським міні-дослідженням. На початку З. Анусік коротко змальовує постать можновладця, детально зупиняючись на його походженні, господарчій активності, родині та політичній кар'єрі, завдяки якій він, «будучи сином звичайного шляхтича, досягнув воєводського уряду, здобув великі маєтності і увійшов до грона малопольської магнатерії» (с. 57). Віддаючи належне Длугошу за «загалом добре опрацювання тексту щоденника» (с. 67), історик з Лодзі наводить і виправляє численні помилки видання (невірна локалізація населених пунктів, неточності в біографії самого Збігнева Оссолінського і членів його родини та ін.).

3. З кореспонденції князя Криштофа Збаразького з гнєзненським архієпископом Вавжинцем Гембіцьким

Єдина джерелознавча робота у збірнику присвячена листуванню князя Криштофа Збаразького (1580-1627) з гнєзненським архієпископом Вавжинцем Гембіцьким (1559-1624) протягом 1620-1623 рр. На початку автор наводить коротку біографію князя, після чого переходить до інформації про чотири його листи, виявлені у стокгольмському архіві (Riksarkivet). Дана кореспонденція потрапила до Швеції під час воєн із Карлом X Густавом (очевидно, за часів «Потопу»). Два перші листи з 1620 р. змальовують напружену ситуацію на південно-східних кордонах Речі Посполитої, у третьому (датованому лютим 1622 р.) йдеться про підготовку князя до поїздки в якості посла до Стамбула, а четвертий (травень 1623 р.) написаний вже після щасливого повернення додому. В усій цій кореспонденції Криштоф Збаразький постає як «син своєї Вітчизни, який пропонує обережне й розважливе розв'язання турецько-татарської проблеми, остерігає від надання великих свобод козакам, а також з великою увагою і занепокоєнням спостерігає за ситуацією біля західних кордонів Речі Посполитої» (с. 72-73).

4. Подорожі Якуба Собеського

Стаття є продовженням блоку рецензій і присвячена публікації двох щоденників краківського каштеляна Якуба Собеського (1590-1646). Перший з них був укладений, коли молодий аристократ перебував в освітній подорожі Європою (1607-1613), а другий під час поїздки до німецьких земель у монаршій свиті вже в якості белзького воєводи та радника Владислава IV (1638)⁴. Слід зазначити, що батько майбутнього короля Яна III належав до числа найвідоміших представників коронної еліти кінця XVI – першої половини XVII ст. й зумів забезпечити своїм нащадкам місце в гроні найпотужніших магнатських родин Польсько-Литовської держави. Згадувані щоденники, на думку певних істориків, не вирізняються високим літературною стилем,

⁴ Jakub Sobieski. Peregrynacja po Europie (1607-1613). Droga do Baden (1638) / Opracował Józef Długosz. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991.

проте можуть служити «фаховим і придатним тогочасним путівником по європейських країнах» (с. 86).

Уся стаття, за виключенням невеликого вступу, є спробою виправлення «багатьох помилок, похибок і неточностей» (с. 87), допущених упорядником видання Юзефом Длугошем. Попри це, наприкінці рецензії Збігнев Анусік дає позитивну оцінку виданню щоденника, бо «зазначені помилки не були вирішальними, а стосувалися радше деталей» (с. 104).

5. Король Сигізмунд III і його часи

В рецензії на монографію Генрика Віснера, присвячену постаті польського короля Сигізмунда III Вази⁵ історик не просто розбирає і виправляє певні фактологічні неточності свого колеги, але й намагається зав'язати з ним дискусію щодо таких важливих питань, як засади зовнішньої політики Речі Посполитої наприкінці XVI – в першій третині XVII ст., принципи формування королівської партії, система номінацій на уряди тощо. Загальна оцінка періоду правління монарха в обох істориків збігається: Сигізмунд III «мав чимало перемог і ще більше політичних поразок» (с. 114), тож до його ініціатив і способу керування державою слід підходити зважено.

6. Владислав IV – історія життя і правління

Рецензія З. Анусіка на іншу монографію Генрика Віснера⁶ вийшла дуже гострою. Очевидно, що погляди дослідників на другого представника Вазів на престолі Речі Посполитої кардинально різняться. На відміну від Віснера, який оцінює політику Владислава IV «занадто суворо» (с. 115), Анусік звертає увагу на ініційовані монархом спроби реформ та численні дипломатичні успіхи в перемовинах із сусідами (Московією, Туреччиною та Швецією). До заслуг короля він відносить уникнення участі Речі Посполитої в Тридцятирічній війні. Безсумнівно, невдачі також були невід'ємною складовою правління Владислава IV. Найбільша з них, на думку історика, полягала в нерозважливій козацькій політиці, яка, зрештою, призвела до повстання Богдана Хмельницького. Вже традиційно автор наводить численні неточності, яких у праці такого визнаного історика, як Віснер, «взагалі не повинно бути» (с. 124). Підсумовуючи аналіз монографії, Анусік назвав видання контр-оверсійним і таким, що «схиляє до глибших рефлексій та дискусій» (с. 123).

7. Сенатори та коронні урядники в добу панування двох перших Вазів

В черговій рецензії автор аналізує дослідження Кшиштофа Хлаповського про сенаторів і коронних урядників за часів правління Сигізмунда III і

⁵ Wisner H. Zygmunt III Waza. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991.

⁶ Wisner H. Władysław IV. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1995.

Владислава IV⁷. Рецензована книжка складається з чотирьох розділів, зміст яких Анусік коротко представляє на початку свого тексту (с. 126). Головним зацікавленням Хлаповського була «спільнота світських коронних сенаторів та сановників», але він проаналізував також «духовних сенаторів і урядників» (с. 125). Загалом, автор дослідив біографії 366 осіб, котрі упродовж 1587-1648 рр. займали визначені ним уряди (79 позицій) в Речі Посполитій: 234 особи (64%) походили з сенаторських родин і ще 132 особи (36%) – з не-сенаторських. Хлаповський розрізняє поняття «сенатор» і «магнат». На його думку (підтримувану Анусіком), «багато осіб, котрі засідали в сенаті або займали певні посади, не відповідали вимогам, які дозволили би дослідникам віднести їх до магнатської верстви. Відтак, магнатерія є поняттям вужчим, аніж сенаторсько-урядницька еліта, хоча, безсумнівно, частина сенаторів може бути віднесена до магнатів» (с. 125). Зі структурою праці і головними ідеями автора З. Анусік цілком погоджується, а його зауваження стосуються, наприклад, «релігійної політики обох Вазів» (с. 130), «замикання та ізоляції магнатської верстви за правління Владислава IV» (с. 132) та низки інших питань. У підсумку Анусік називає книгу Хлаповського «цікавою та гідною уваги» (с. 151).

8. Польська шляхта в Україні 1569-1648 рр.

Рецензію Збігнева Анусіка на книгу Генрика Литвина «Наплив польської шляхти в Україну 1569-1648 рр.»⁸ можна вважати найбільш «миролюбною» з усіх тих, які були вміщені у «Студіях і замальовках старопольських». Слід зауважити, що і автор, і рецензент обмежують географічні рамки *України XVII ст.* виключно Київським і Брацлавським воєводствами, де «протягом окресленого часу відбувались активні колонізаційні процеси, які суттєво вплинули на зміни структури населення на цих землях» (с. 152).

Автор погоджується і з запропонованими хронологічними та географічними рамками, і зі структурою самої книжки. На думку рецензента, дуже цінними є додатки, в яких розміщено список «польських дідичних маєтків в Україні» (с. 167), імена королівських старост і урядників. Основні тези Литвина багато в чому перегукуються з тими, що їх раніше висловив сам Анусік. Останній не раз повторює у статті, що молодший колега «повторив», «виправив» або «довів» його власні висновки. Не маючи до роботи Литвина серйозних концептуальних зауважень, рецензент, разом з тим, уточнює титулатуру, імена і прізвища, назви населених пунктів, роки народження і смерті окремих представників шляхетської спільноти Київщини і Східного

⁷ Chlapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. – Warszawa, 1996.

⁸ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569-1648. – Warszawa, 2000. Українська рецензія: Старченко Н. Між цифрою і буквою, або трохи про переваги й недоліки квантифікації // Український гуманітарний огляд. – Київ, 2000. – Вип. 3. – С. 89-106.

Поділля. Загальний висновок З. Анусіка є позитивним: «книга Генрика Литвина є працею корисною, важливою, потрібною; вона заслуговує на високу оцінку. Нею повинні користуватися всі історики, котрі прагнуть досліджувати минуле українських земель в поунійну епоху» (с. 174).

9. Земельні володіння Тенчинських у XIV-XVII ст.

Відгук на монографію Януша Куртики з історії землеволодіння малопольського магнатського роду Тенчинських⁹ більше нагадує авторську статтю, ніж рецензію. Збігнев Анусік логічно розпочав з аналізу структури (короткого викладу змісту п'яти розділів роботи) та головних ідей роботи свого колеги. Не маючи до них жодних зауваг, він перейшов до переказу історії роду Тенчинських і еволюції їх маєткового комплексу. В результаті 38 із 42 сторінок т.зв. рецензії присвячені біографіям найвидатніших представників даного роду та питанню генези їхніх латифундій, причому у тексті фактично немає спроб зав'язати дискусію з Куртикою. Розкривши своє бачення досліджуваної теми, автор, врешті, навів і виправив різні дрібні неточності, які «в жодному разі не впливають на остаточну позитивну оцінку рецензованої праці» (с. 217).

10. Доли та недолі Єжи-Себастьяна Любомирського

Ще одна об'ємна (49 сторінок) рецензія Збігнева Анусіка на книгу Вітольда Клячевського¹⁰ вийшла конструктивною і цікавою. Єжи-Себастьян Любомирський (1616-1667) – найвідоміший представник роду Любомирських, захисник «шляхетських вольностей», великий коронний маршалок (з 1649 р.) і польний коронний гетьман (від 1657 р.), був одним із найвпливовіших і найбагатших магнатів свого часу. Те саме можна сказати і про його батька Станіслава Любомирського, що від 1638 р. посідав сенаторське крісло краківського воєводи. Своім величезним маєтковим господарством, що на 1642 р. складалося з 18 міст, 313 сіл і 163 фольварків (с. 227), цей останній був зобов'язаний вдалому одруженню із Софією Острозькою (пом. 1622), яка після смерті братів Адама-Костянтина (1618) і Януша-Павла (1619) успадкувала значну частину Острозького князівства¹¹.

Автор ґрунтовно і вдумливо проаналізував по черзі всі дев'ять розділів і додатки до монографії Клячевського. Анусік не лише виправляє «технічні помилки», а й доповнює текст власними рефлексіями і фактами, які, накладуючись на початковий матеріал, дають повнішу картину життя й діяльності

⁹ *Kurtyka J. Latyfundium tęczyńskie. Dobra i właściciele (XIV-XVII wiek).* – Kraków, 1999.

¹⁰ *Klaczewski W. Jerzy Sebastian Lubomirski.* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 2002.

¹¹ За поділом 1621 р. Софії Любомирській дісталася третя частина володінь батька кн. Олександра Острозького (пом. 1603). Інші дві третини успадкували її рідні сестри Катерина Замойська та Анна-Алоїза Ходкевич, детальніше див. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворочук. – Київ-Старокостянтинів, 2001. – С. 73-74.

«найвідомішого представника роду Любомирських» (с. 218). Не оминув він і предків Єжи-Себастьяна, які поступово творили майнову потугу роду, розповів про конфлікт магната з королівським подружжям, що переріс в громадянську війну 1665-1666 рр. Хоча наприкінці рецензії історик зазначає, що книжка справляє позитивне враження, однак численні виправлення і доповнення загальним обсягом у півсотні сторінок кидають тінь на доробок Вітольда Клачевського.

11. У колі влади і опозиції. Кар'єри королівських фаворитів та опозиціонерів в часи панування Сигізмунда III (1587-1632)

Велика стаття Збігнева Анусіка присвячена політичним прибічникам і противникам одного з найвідоміших та найнеоднозначніших королів Речі Посполитої – Сигізмунда III Вази. Поданого автором матеріалу є багато (що не дивує, зважаючи на 45 років перебування на троні першого Вази), і він є надзвичайно різноманітним. Загалом, автор аналізує кар'єри близько півсотні осіб, яких можна віднести до фаворитів та опозиціонерів монарха. Підставову інформацію про них Анусік черпає з Польського біографічного словника та монографій, присвячених персоналіям річпосполитської магнатерії. Критеріями їх поділу на фаворитів і опозиціонерів є підтримка або критика королівської політики, позиція в питаннях віросповідання, участь у рокоші Зебжидовського та ін.

Спочатку автор у хронологічній послідовності перелічує найголовніших прибічників короля як серед світських осіб, так і серед представників церковних кіл (здебільшого єзуїтів). Детально Анусік аналізує кар'єру близько тридцяти постатей, зазначаючи при тому, що «список улюбленців Сигізмунда III можна було би розширити ще на кілька десятків прізвищ» (с. 301). Всіх їх він поділяє на три категорії: 1) люди, які через своє походження не могли зробити кар'єру в Речі Посполитій (наприклад швед граф Густав Браге (найближчий радник монарха в його перші роки правління)); 2) світські фаворити короля (Миколай Фірлей, Альбрехт-Владислав і Альбрехт-Станіслав Радзивіли, Станіслав Жулкевський та ін.) і 3) духовні фаворити Сигізмунда III (Бернард Мацейовський, Якуб Задзік та ін.).

Однак опозиціонерів в монарха, людини «егоїстичної, впертої і зятої» (с. 326), було більше. Збігнев Анусік поділяє їх аж на п'ять категорій: 1) противники сходження короля на престол (Станіслав Гурка, Ян та Анджей Зборовські та ін.); 2) угруповання канцлера Яна Замоїського; 3) некатоліки (Криштоф Радзивіл, кн. Василь-Костянтин Острозький); 4) «рокошани» (Миколай Зебжидовський, Ян Гербурт та ін.); 5) опозиціонери останніх років правління Сигізмунда III (князі Єжи і Криштоф Збараські, Рафал Лещинський). Історик наводить короткі біографії всіх цих людей, а також з'ясовує причини їх позиції щодо короля.

Звичайно, не всіх тогочасних сановників можна чітко розділити на прибічників короля та його політичних супротивників. Прикладом може бути коронний канцлер Ян Замойський, який допоміг Сигізмунду Вазі посісти престол, але одразу по тому опинився серед кола його найбільших опонентів. Замойський відверто демонстрував монарху свою потугу і зневагу, натомість Сигізмунд намагався усіма способами применшити вплив канцлера на життя держави. Не завжди в опозиції до короля був і «найбагатший магнат у Короні на межі XVI-XVII ст.» (с. 311) Василь-Костянтин Острозький. Князь підтримав елекцію Сигізмунда III, однак не полишив стосунків із Яном Замойським, а остаточно до опозиції перейшов після укладення Берестейської унії. Кар'єра його сина Януша Острозького, спочатку волинського воєводи, а пізніше краківського каштеляна, стрімко розвивалася ще за часів, коли його батько перебував у королівському таборі. Натомість під час рокошу Зебжидовського князя Януша звинувачували у таємних симпатіях до опонентів короля. Інший син Василя-Костянтина волинський воєвода Олександр Острозький також перебував у опозиції до монарха через питання віри та прогабсбурзьку позицію Сигізмунда III.

12. Збаразькі, Струсі та Калиновські. Сторінка з історії великої земельної власності на околицях Речі Посполитої зламу XVI і XVII ст.

Дана стаття Збігнева Анусіка присвячена процесу набуття і господарського освоєння земельних володінь трьома потужними магнатськими родами князів Збаразьких, панів Струсів і Калиновських. Досліджуваний регіон – південно-східні провінції Речі Посполитої, причому йдеться здебільшого про терени Східного Поділля. Приблизно $\frac{3}{4}$ тексту присвячено родині Збаразьких, творцем майнової потуги яких був брацлавський воєвода князь Януш Миколайович (помер 1608 р.). Маючи маєтки на Волині, він почав активно скуповувати і в інший спосіб набувати володіння на Брацлавщині. Робилося це не завжди законно, про що свідчать дані, наведені Анусіком у статті. Латифундії князя Януша збільшувалися і за рахунок земель, успадкованих ним від свого дядька Стефана Збаразького – першого в родині сенатора (спочатку вітебського, пізніше троцького воєводи). Окрім дідичних володінь тримав брацлавський воєвода і ряд королівських староств, найбільшим з-поміж яких було Пінське. Загальна площа земель, які Януш Збаразький посідав на початку XVII ст., становила 5200 км².

Інший магнат Єжи Струс (помер 1605 р.), який «розпочав творення власного маєтку у Брацлавському воєводстві одночасно зі своїм ровесником, князем Янушем Збаразьким» (с. 359), походив із польської родини, осілої в Руському й Подільському воєводствах. Розбудова маєткового господарства на Східному Поділлі почалася після того, як король призначив його брацлавським, вінницьким і звенигородським старостою (1577). Через

одруження Гелени Струсівни з Валентієм-Александром Калиновським всі латифундії старости перейшли до рук його зятя. Отриманий спадок забезпечив Калиновським чільну позицію в регіоні. Пізніше Валентій-Александр підтримав короля під час рокошу Зебжидовського, чим заслужив право вибирання подимного з цілого Брацлавського воєводства і дозвіл на залюднення «пустки» Умань площею 1300 км².

Величезний фактичний матеріал, унікальні свідчення джерел, з одного боку, є справжньою прикрасою роботи Анусіка, а з іншого, враховуючи відсутність систематизації і брак таблиць, ускладнюють сприйняття тексту. Тим не менше, без цієї роботи буде складно обійтися тим дослідникам, які вивчатимуть історію зазначених родів, шляхетське землеволодіння на південно-східних околицях Речі Посполитої перед повстанням Богдана Хмельницького, локальну історію Східного Поділля.

Цікаво, що у своїй роботі Анусік не використав ані праць українських істориків, ані рукописних матеріалів з польських і українських архівів. Стаття спирається на джерела, опубліковані Александром Яблоновським ще в XIX ст. в серійному виданні «Історичні джерела» («Źródła dziejowe»).

13. Земельна власність у Київському воєводстві в 1628 р.

Стаття Збігнева Анусіка про структуру земельної власності у Київському воєводстві тісно пов'язана зі згаданою вище монографією Генрика Литвина. Власне, і Анусік, і Литвин, вивчаючи це питання, спиралися, в основному, на один і той саме документ – поборовий реєстр 1628 р. Загальні результати їхніх досліджень є очікувано подібними, хоча цифрові дані місцями й різняться.

З. Анусік по порядку розглядає списки «платників податків», починаючи від місцевої шляхти, й завершуючи церковними намісниками та королівськими старостами. Автор при цьому зазначає розміри володінь, кількість міст, сіл і фільварків, що знаходились в межах маєтку, та суму сплаченого податку. За спостереженням вченого, шляхта у Київському воєводстві посідала близько 70 % земельного фонду, у той час як на Брацлавщині цей показник сягав 95 %, а на Волині 91 %. Отриманий результат, на думку З. Анусіка (а також і Г. Литвина), свідчить про те, що «в переддень повстання Хмельницького Україна була власністю польських і руських (полонізованих) магнатів і наповнена їх численними державцями. Лише центральна й північна частина Правобережної України, як і центральна та західна Брацлавщина, залишалася оплотом середньої шляхти» (с. 406-407).

14. З історії роду князів Острозьких

Велика рецензія Збігнева Анусіка на відому монографію Томаша Кемпи «Історія роду Острозьких»¹² написана в традиційному для нього стилі широ-

¹² Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2003.

кого коментування. Автор не зраджує улюбленому прийому переказування рецензованої книжки, включаючи до своєї оповіді розлогі вставки у вигляді виправлень, зауважень і доповнень. Власне, дрібних правок (таких, як пропуск кількох літер в імені чи назві або неправильне датування події) в роботі найбільше, натомість суттєвих зауваг бачимо небагато, хоча вони і вирізняються своєю важливістю.

Так, рецензент цілком слушно відзначає брак бодай короткої біографії синів Олександра Острозького княжат Адама-Костянтина і Януша-Павла. Інформація про обох вмістилася буквально на десяти рядках (с. 458). Кемпа помилково стверджував, що Сигізмунд III надавав кн. Янушу Острозькому чимало «пусток» на Україні, тоді як насправді краківський каштелян набував їх шляхом купівлі у попередніх власників (с. 471). Ще одна помилка, вже традиційна для польської і української історіографії, – іменування Владислава-Домініка Заславського першим острозьким ординатом (с. 479), хоча в дійсності першим носієм цього титулу був його старший брат князь Францішек. Анусік також сенсаційно стверджує, що третій острозький ординат – князь Олександр Януш Заславський – не був сином Владислава Домініка й Катерини Собеської, а народився 6 березня 1650 р. після роману Катерини з Дмитром Вишневецьким (в майбутньому краківським каштеляном і гетьманом великим коронним) (с. 489). Критичних зауважень у рецензії є небагато і загалом вони не підважують доробок Кемпи. Тим дивніше звучить висновок Анусіка про те, що монографія «вийшла чимось середнім поміж науковою працею і науково-популярною літературою, відтак книга Кемпи не може задовольнити ані професійного історика, ані звичайного любителя історії. Перший зверне увагу на велику кількість помилок, другий на ігнорування важливих, цікавих, подекуди навіть бурлескних моментів із історії того славетного роду» (с. 493).

Складно не погодитись зі Збігневом Анусіком у тому, що праця Кемпи «написана на маргінесі інших робіт автора»¹³. Дійсно, в роботі торунського історика окремі розділи повторюють раніше вже описані ним сюжети, однак не бракує у книжці цілком нових тем і героїв, зокрема у ній вперше описано біографію Іллі Острозького з залученням маловідомих джерел. Відтак, ми дозволимо собі не погодитись з низькою оцінкою Збігневом Анусіком монографії Томаша Кемпи, і радимо останню для прочитання всім тим, хто ще цього не зробив.

¹³ *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608). Wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej – Toruń, 1997. Український переклад: *Кемпа Т.* Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525 – 1608), воєвода київський і маршалок землі Волинської / Переклад з польської Івана Ярмопика. – Хмельницький, 2009. Українська рецензія: *Ворончук І.* Цей невловимий для істориків князь Острозький // Український гуманітарний огляд. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 37-45.

15. Земельні володіння князів Збараських у XVI-XVII ст.

Рід князів Збараських користується особливою увагою Збігнева Анусіка, у чому ми вже могли переконатися і ще переконаємося, коли дійдемо до аналізу останньої зі статей, вміщених у збірнику. Автор на основі широкої джерельної бази (переважно вже опублікованих документів) показує поступове зростання майнової потуги Збараських, серед яких виділяє князів Стефана, Януша та Єжи. Процес розбудови маєтку не завжди проходив спокійно. На Волині і Брацлавщині серйозну конкуренцію їм склали київський воєвода Василь-Костянтин і його син краківський каштелян Януш Острозький, землі яких успадкували князі Заславські. Останній представник роду краківський каштелян Єжи Збараський, на переконання Анусіка, був «другим по заможності паном в Речі Посполитій після Владислава-Домініка Заславського» (с. 546). Його володіння у 1631 р. успадкували кн. Вишневецькі, а у XVIII ст. вони перейшли до Потоцьких, Мнішків і Огінських.

Очікувано, головним джерелом при написанні цієї статті стали документи, опубліковані Александром Яблоновським у серії «*Źródła dziejowe*», а також акти з книг Коронної Метрики і видані Олексієм Барановичем податкові списки Волинського воєводства 1629 р.¹⁴

16. Латифундії Корецьких в XVI-XVII ст.

Історія формування земельних володінь князів Корецьких може служити доброю ілюстрацією стрімкого зростання потужності одного з відомих аристократичних родів Речі Посполитої. В середині XVI ст. розбудовою маєткового комплексу почав активно займатися князь Богуш Корецький (1510-1576). Його справу продовжив єдиний син Яким, невістка Анна та онуки Самуель і Кароль Корецькі. У другій чверті XVII ст. майнова потужність роду досягла своєї кульмінації. Лише у Волинському воєводстві, за подимним реєстром 1629 р., Кароль Корецький посідав 6013 димів, поступаючись розмірами володінь тільки князю Владиславу-Домініку Заславському й Анні-Алоїзі Ходкевич. Останній представник роду Самуель-Кароль Корецький зіштовхнувся з поважними фінансовими проблемами, які загострилися із вибухом повстання Богдана Хмельницького. По смерті князя весь родовий маєток (13 міст і 97 сіл) перейшов до рук Самуеля Лещинського (1637-1676), який був сином двоюрідної сестри Самуеля-Кароля Корецького Анни.

У статті блискуче показано, як відбувався процес зростання земельного комплексу князів Корецьких. Збирання маєтностей по крупицях тривало роками: купівлі, успадкування, надання поступово творили велику латифундію, окремі частини якої лежали у межах Київського, Брацлавського та Волинського воєводств. Серед використаних автором джерел і літератури слід

¹⁴ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – Київ, 1930.

виділити доробок незмінного Александра Яблоновського, статті з Польського біографічного словника, згадувану вище працю Олексія Барановича та матеріали з «Архива Юго-Западной России»¹⁵.

17. Князі Вишневецькі на тлі своєї епохи

Наступна робота Збігнева Анусіка являє собою критичний аналіз великої (552 сторінки) монографії Ілони Чаманської, присвяченої роду князів Вишневецьких¹⁶. Авторка представляє аристократичну фамілію в форматі «галереї портретів» з детальною реконструкцією біографії кожного героя. Відтак, у тексті можна знайти інформацію про кар'єру, досягнення та невдачі, земельні володіння й родину кожного князя на Вишневці. Рецензія Анусіка вийшла настільки об'ємною, що сам автор вважав її радше «доповненням», ніж критичним оглядом. На ста сторінках тексту він методично і ґрунтовно виправляє різного роду помилки й усуває неточності. Зауважень виявилось настільки багато, що рецензент під кінець констатував «невдалість» книжки Ілони Чаманської (с. 682). Попри проведення колосальної пошукової роботи й залучення великого масиву маловідомих архівних документів, дослідниця «так і не змогла повністю його опанувати» (с. 682). Відтак це завдання покладається на наступні покоління істориків.

18. Краківський каштелян князь Єжи Збараський (1574-1631) – шкід до портрету опозиціонера

В останній зі вміщених у збірці статей Збігнев Анусік детально аналізує життя та політичну діяльність найпотужнішого представника роду Збараських, одного з найбагатших мужів тогочасної Речі Посполитої – князя Єжи Янушевича. Особливу увагу автор приділяє останнім п'ятнадцяти рокам життя магната, який разом із братом Криштофом (1580-1627) вважався одним із головних опозиціонерів короля Сигізмунда III Вази. Доволі дивно бачити в цій ролі людину, яка отримала з рук монарха титул краківського каштеляна, а значить була чи не найвпливовішою фігурою на політичній арені Речі Посполитої. Уважне прочитання статті дає розуміння цієї загадки: Єжи Збараський належав до кола осіб, що формували т.зв. «конструктивну опозицію». Його численні поради монарху, на думку З. Анусіка, могли мати позитивні результати для всієї держави, однак Сигізмунд III до них дослухався рідко. Між тим, у піклуванні про безпеку і свободу Речі Посполитої князь готовий був витратити не лише свій час, але і кошти. Посольство до Стамбула, споряджене після завершення Хотинської війни, було профінансоване також і з кишені князя Єжи. На чолі цієї місії стояв його рідний брат Кри-

¹⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1886. – Ч. 7, т. 1.

¹⁶ *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007.

штоф Збараський, який уже мав дипломатичний досвід, коли у листопаді 1609 р. їздив від імені короля до обозу Димитрія Самозванця.

За свого життя Єжи Збараський, як «правдивий пан і оздоба всього сенату» (с. 765), користувався популярністю серед шляхти і повагою в колі інших магнатів. Великий землевласник, спеціаліст з військової справи, визначний політик і промовець, князь Єжи помер у 1631 році. Збігнев Анусік послідовно висвітлює всі сторони біографії руського аристократа. Єдиним не до кінця розкритим питанням, на нашу думку, лишаються зв'язки краківського каштеляна з козаками, яким автор приділяє лише пару рядків. Ці стосунки мусили бути куди тіснішими хоч би з тієї причини, що краківський каштелян, на ряду з князем Владиславом-Домініком Заславським, був найбільшим землевласником у воєводствах, що межували зі Степом.

Хоча робота присвячена Єжи Збараському, автор не раз згадує про його брата коронного конюшого Криштофа. Це не повинно дивувати, адже обоє вони спочатку «спільно управляли своїми землями на Волині та Україні» (с. 688) і лише в другому десятилітті XVII ст. мирно поділили батьківську спадщину. Криштоф, як і його старший брат, «був однією з найбільш освічених та цікавих постатей на політичній арені Речі Посполитої протягом 1620-30 рр.» (с. 690).

* * *

Питання, які піднімає у своїх статтях Збігнев Анусік, охоплюють політичну, суспільну та господарську історію Речі Посполитої XVI-XVII ст., а їх головними героями є впливові магнати з числа політичних прибічників і опонентів королів Сигізмунда III і Владислава IV Вазів. Особливий акцент автор робить на руських (українських) землях Польсько-Литовської держави та місцевих аристократичних родах князів Збараських, Острозьких, Заславських, Вишневецьких і Корецьких. Ці заможні люди творили своєрідну павутину родових, економічних та політичних зв'язків, яку Анусік намагається розплутати і в доступній формі представити читачу. В більшості випадків йому це вдається і перед нами відкриваються до цих пір добре не знані особливості життя й господарювання еліт в ранньомодерній Речі Посполитій.